

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227



IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 9

2026



Founded in 2024



publishscience.uz



publish_science_journal@mail.ru



PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

ALISHER NAVOIYNING “HAYRAT UL-ABROR” DOSTONI MAQOLATLARIDA DIDAKTIK YO‘NALISHLAR

Mavlonova Nilufar

Registon o‘quv markazi, o‘qituvchi.

e-mail: mavlonovanilufar773@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-7944-2842>

Annotatsiya.

Mazkur maqolada Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror” dostonidagi maqolatlarning didaktik yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda asardagi imon, adolat, saxovat, adab, qanoat, rostgo‘ylik, vafo, ilm-ma‘rifat va insonparvarlik kabi axloqiy-ma‘naviy tushunchalarning badiiy talqini kontent-tahlil metodi asosida o‘rganildi. Maqolalar va ularga bog‘langan hikoyatlar o‘rtasidagi mazmuniy uyg‘unlik, nazariy pand-nasihatlarning badiiy voqea va obrazlar orqali konkretlashtirilishi aniq misollar yordamida yoritildi. Xususan, “Shoh G‘oziy” hamda Hotami Toy bilan bog‘liq hikoyatlar orqali adolat, saxovat va insoniy mas‘uliyat g‘oyalarining didaktik mohiyati ochib berildi. Tadqiqot natijalarida “Hayrat ul-abror” maqolatlari insonning ichki ma‘naviy kamoloti va jamiyatlardagi axloqiy mas‘uliyatini bir butun holda shakllantirishga qaratilgan yaxlit badiiy-didaktik tizim ekanligi asoslandi.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, “Hayrat ul-abror”, maqolat, didaktika, komil inson, axloqiy tarbiya, adolat, saxovat, qanoat, ma‘naviy kamolot.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ В МАКОЛАТАХ ПОЭМЫ АЛИШЕРА НАВОИ «ХАЙРАТ УЛ-АБРОР»

Мавлонова Нилуфар

Учебный центр «Registon», преподаватель.

Аннотация.

В статье анализируются дидактические направления макалатов поэмы Алишера Навои «Хайрат ул-аброр». На основе метода контент-анализа исследуется художественная интерпретация таких нравственно-духовных понятий, как вера, справедливость, щедрость, благонравие, довольство, правдивость, верность, знание и просвещение, гуманизм. На конкретных примерах раскрываются содержательное единство между макалатами и связанными с ними рассказами, а также конкретизация теоретических наставлений посредством художественных событий и образов. В частности, на материале рассказов о Шахе Гази и Хотами Тое раскрывается дидактическая сущность идей справедливости, щедрости и человеческой ответственности. Результаты исследования позволяют рассматривать макалаты «Хайрат ул-аброр» как целостную художественно-дидактическую систему, направленную на формирование внутреннего духовного совершенства человека и его нравственной ответственности перед обществом.

Ключевые слова: Алишер Навои, «Хайрат ул-аброр», макалат, дидактика, совершенный человек, нравственное воспитание, справедливость, щедрость, довольство, духовное совершенство.

DIDACTIC DIRECTIONS IN THE MAQOLATS OF ALISHER NAVOI'S POEM HAYRAT UL-ABROR

Mavlonova Nilufar

Registon Learning Center, Teacher.

Abstract.

This article analyzes the didactic directions of the maqolats in Alisher Navoi's *Hayrat ul-Abror*. Using content analysis, the study examines the literary interpretation of such moral and spiritual concepts as faith, justice, generosity, good manners, contentment, truthfulness, loyalty, knowledge and enlightenment, and humanism. Specific examples are used to demonstrate the thematic coherence between the maqolats and the narratives associated with them, as well as the concretization of theoretical moral teachings through literary events and characters. In particular, the stories related to Shah Ghazi and Hatami Tai reveal the didactic essence of the ideas of justice, generosity, and human responsibility. The findings demonstrate that the maqolats of *Hayrat ul-Abror* constitute an integrated artistic and didactic system aimed at developing both the individual's inner spiritual maturity and moral responsibility within society.

Keywords: Alisher Navoi, *Hayrat ul-Abror*, maqolat, didactics, perfect human being, moral education, justice, generosity, contentment, spiritual maturity.

Kirish. Alisher Navoiy ijodi o'zbek mumtoz adabiyotining g'oyaviy-badiiy taraqqiyotida alohida o'rin egallaydi. Shoirning "Xamsa" tarkibiga kiruvchi "Hayrat ul-abror" dostoni esa nafaqat badiiy-estetik jihatdan, balki axloqiy, ma'rifiy va tarbiyaviy mazmuni bilan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Dostonning maqolatlar tizimi orqali inson kamoloti, adolat, ilm-ma'rifat, saxovat, qanoat, rostgo'ylik, odob, mehnatsevarlik, insonparvarlik kabi umuminsoniy fazilatlar keng talqin qilinadi. Shu jihatdan "Hayrat ul-abror"dagi maqolatlarni didaktik yo'nalish nuqtayi nazaridan o'rganish Navoiy badiiy tafakkurining tarbiyaviy mohiyatini chuqurroq anglash imkonini beradi.

"Hayrat ul-abror" Navoiy "Xamsa"sining dastlabki dostoni sifatida falsafiy-didaktik xarakterga ega bo'lib, unda muallif jamiyat, inson va axloq masalalarini o'zaro uzviy aloqada yoritadi. Asar tarkibidagi maqolatlarda ilgari surilgan fikrlar faqat muayyan tarixiy davr uchun emas, balki bugungi kun ma'naviy-ma'rifiy ehtiyojlari nuqtayi nazaridan ham dolzarblik kasb etadi. Chunki ularda shaxsning ma'naviy barkamolligi, jamiyat oldidagi mas'uliyati, insonlar o'rtasidagi munosabatlarda adolat va ezigulik mezonlariga amal qilish zarurati badiiy-falsafiy asosda ifodalangan.

Dostondagi didaktik yo'nalishlarning o'ziga xosligi shundaki, Navoiy pand-nasihatni quruq axloqiy da'vat shaklida emas, balki obrazli tafakkur, hikoyat, timsol, qiyos, tazod va hayotiy kuzatishlar vositasida beradi. Maqolat va ularga ilova qilingan hikoyatlar o'rtasidagi mazmuniy uyg'unlik muallifning nazariy-axloqiy qarashlarini aniq hayotiy vaziyatlar orqali asoslashga xizmat qiladi. Natijada o'quvchi muayyan axloqiy xulosani tayyor hukm sifatida emas, balki badiiy voqelik va obrazlar mohiyatini anglash jarayonida qabul qiladi. Bu esa asarning didaktik ta'sirchanligini kuchaytiruvchi muhim poetik xususiyatlardan biridir.

Navoiy maqolatlarda komil inson konsepsiyasiga alohida e'tibor qaratadi. Shoir nazarida insonning ulug'ligi uning mansabi yoki moddiy imkoniyatlari bilan emas, balki ilm, odob, saxovat, halollik, sabr-qanoat, adolat va xalq manfaatiga xizmat qilish kabi fazilatlar bilan belgilanadi. Ayni paytda jaholat, tama, riyo, xudbinlik, zulm, kibr va manmanlik kabi illatlar keskin qoralanadi. Shu tariqa doston maqolatlari insonni o'z xatti-harakatlariga tanqidiy nazar bilan qarashga, ma'naviy o'zini tarbiyalashga va jamiyatdagi o'rnini mas'uliyat bilan anglashga undaydi.

Asardagi didaktik tamoyillar Sharq mumtoz adabiyotining pandnoma an'analari bilan chambarchas bog'langan bo'lsa-da, Navoiy ularni o'zining yuksak insonparvarlik qarashlari bilan boyitadi. Shoir axloqiy masalalarni faqat individual kamolot doirasida emas, balki jamiyat barqarorligi va adolatli ijtimoiy munosabatlar bilan uyg'un holda talqin qiladi. Shu sababli "Hayrat ul-abror" maqolatlaridagi didaktik yo'nalishlar axloqiy-tarbiyaviy, ma'rifiy, ijtimoiy, falsafiy hamda ruhiy-ma'naviy mazmun qatlamlarini o'zida birlashtiradi.

Mazkur maqolaning maqsadi Alisher Navoiyning "Hayrat ul-abror" dostoni maqolatlarida aks etgan asosiy didaktik yo'nalishlarni aniqlash, ularning mazmuniy va badiiy xususiyatlarini tahlil qilish hamda komil inson tarbiyasi bilan bog'liq g'oyalarning ifoda shakllarini ochib berishdan iborat. Tadqiqotda maqolatlarning axloqiy-ma'rifiy mazmuni, ulardagi pand-nasihatning badiiy ifodasi, maqolat va hikoyatlar o'rtasidagi didaktik bog'liqlik hamda asarning bugungi ma'naviy-tarbiyaviy ahamiyatiga alohida e'tibor qaratiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Alisher Navoiyning "Hayrat ul-abror" dostoni o'zbek navoiyshunosligida shoirning axloqiy-falsafiy, ijtimoiy va ma'rifiy qarashlarini mujassamlashtirgan muhim asarlardan biri sifatida izchil o'rganib kelinadi. Dostonning ilmiy tadqiqida, avvalo, uning ishonchli matni va mukammal nashrlariga tayanish muhimdir. Alisher Navoiyning yigirma jildlik "Mukammal asarlar to'plami"ning 7-jildida "Hayrat ul-abror" matnining berilishi asarning g'oyaviy-badiiy xususiyatlari, maqolat va hikoyatlar tizimini tadqiq qilish uchun asosiy birlamchi manbalardan biri hisoblanadi [1]. Mazkur nashrda doston tarkibidagi maqolatlar orqali imyon, adolat, saxovat, adab, qanoat, vafo, rostgo'ylik, ilm va inson kamoloti bilan bog'liq masalalarning badiiy talqini kuzatiladi.

Abduqodir Hayitmetovning Alisher Navoiy ijodiga bag'ishlangan tadqiqotlari o'zbek navoiyshunosligining fundamental ilmiy asoslarini shakllantirgan ishlardan hisoblanadi. Olim "Navoiyning ijodiy metodi", "Navoiy dahosi", "Navoiyxonlik suhbatlari" singari tadqiqotlarida shoirning badiiy tafakkuri, adabiy-estetik qarashlari va ijodiy usulini keng ko'lamda o'rgangan [2]. Hayitmetov olib borgan tadqiqotlar nuqtayi nazaridan qaralganda, Navoiy asarlaridagi pand-nasihatni faqat axloqiy tavsiya sifatida emas, balki shoirning inson, jamiyat va hayot haqidagi yaxlit estetik konsepsiyasi tarkibida baholash zarur. Bu yondashuv "Hayrat ul-abror" maqolatlaridagi didaktik fikrlarning badiiy tabiatini aniqlashda metodologik ahamiyat kasb etadi.

Shuhrat Sirojiddinov, Dilnavoz Yusupova va Olimjon Davlatov hammuallifligidagi "Navoiyshunoslik" darsligida Navoiy hayoti va ijodi, uning asarlari poetikasi hamda navoiyshunoslikda shakllangan yangi ilmiy talqinlar tizimli ravishda yoritilgan [3]. Tadqiqotchilar Navoiy merosini tarixiy-adabiy muhit, badiiy an'ana, tasavvufiy-irfoniy tafakkur va poetik mahorat bilan bog'liq holda o'rganishga e'tibor qaratadilar. Mazkur ilmiy yondashuv "Hayrat ul-abror" maqolatlaridagi didaktik yo'nalishlarni ham birgina pand-nasihat doirasida chegaralamasdan, ularni ma'naviy kamolot, ijtimoiy mas'uliyat va komil inson konsepsiyasi bilan uzviy bog'liq holda tahlil qilish imkonini beradi.

Navoiy ijodining tasavvufiy va ruhiy-axloqiy qatlamlarini o'rganishda Ibrohim Haqqul tadqiqotlari ham muhim ilmiy ahamiyatga ega. Olimning "Zanjirband sher qoshida", "Navoiyga qaytish", "Tasavvuf va she'riyat" kabi asarlarida Navoiy merosidagi inson ruhiyati, nafs tarbiyasi, ishq, ma'rifat va komillik masalalari tahlil etilgan [4]. Ushbu qarashlar "Hayrat ul-abror"dagi didaktik g'oyalar tashqi xulq me'yorlarini targ'ib etish bilangina cheklanmasligini ko'rsatadi. Aksincha, dostonda insonning ichki dunyosini isloh qilish, nafsni tiyish, ruhiy poklanish va ma'naviy yuksalish masalalari axloqiy tarbiyaning asosiy shartlari sifatida namoyon bo'ladi.

Muslihiddin Muhiddinovning komil inson va mumtoz adabiyot munosabatiga bag'ishlangan tadqiqotlarida Sharq

adabiyotidagi inson kamoloti konsepsiyasi adabiy-estetik ideal sifatida sharhlanadi [5]. Mazkur konsepsiya “Hayrat ul-abror” uchun ham muhimdir. Chunki dostonidagi maqolatlarda Navoiy insonni iymon, adolat, saxovat, qanoat, adab, ilm va sadoqat kabi fazilatlar orqali ma’naviy yetuklikka erishuvchi mavjudot sifatida tasvirlaydi. Shuning uchun asardagi didaktik yo’nalishlarni komil inson konsepsiyasidan ajratgan holda o’rganish uning g’oyaviy mohiyatini to’liq ochib bera olmaydi.

Zamonaviy tadqiqotlarda ham “Hayrat ul-abror”dagi maqolat va hikoyatlarning didaktik funksiyasiga alohida e’tibor qaratilmoqda. Umidaxon Jumanazarova doston hikoyatlarini didaktik nuqtayi nazardan o’rganib, ularda axloqiy mazmundagi fikrlarning obraz va voqea orqali ifodalanishiga e’tibor qaratadi [6]. Hikoyatlarning mavjudligi Navoiy uchun mavhum axloqiy g’oyani hayotiy vaziyat orqali dalillash imkonini beradi. Demak, maqolatda nazariy shaklda ilgari surilgan didaktik hukm hikoyatda muayyan obraz, konflikt yoki voqea vositasida badiiy dalillanadi.

Sardorbek Umarovning “Hayrat ul-abror”ning ma’rifiy ahamiyatiga bag’ishlangan tadqiqotida asardagi “hayrat”, “ko’ngil”, “abror” va “abrorlik yo’li” tushunchalari diniy-falsafiy va irfoniy jihatdan tahlil qilingan [7]. Tadqiqot natijalari dostonning didaktik mazmunini faqat kundalik axloq me’yorlari bilan cheklab bo’lmasligini ko’rsatadi. Navoiy uchun inson tarbiyasi ma’rifat, ko’ngil pokligi va ruhiy kamol bilan chambarchas bog’liq. Shu jihatdan maqolatlarda uchraydigan pand-nasihatlar shaxsning tashqi xatti-harakatidan uning ichki ma’naviy dunyosiga tomon yo’naltirilgan murakkab tarbiya tizimini yuzaga keltiradi.

Dostonning badiiy tuzilishini tadqiq etishda maqolat va hikoyatlar o’rtasidagi munosabat masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Islomiddin Xolmurodov “Hayratu-l-abror”dagi maqolat va hikoyatlar o’rtasidagi estetik uyg’unlikni tahlil qilib, ularning didaktik mazmunni yuzaga chiqarishdagi o’zaro aloqadorligini ko’rsatadi [8]. Haqiqatan ham, doston kompozitsiyasida maqolat muayyan ijtimoiy, axloqiy yoki falsafiy masalani qo’yadi, undan keyingi hikoyat esa ushbu fikrni badiiy obrazlar va voqealar yordamida konkretlashtiradi. Bunday strukturaviy tamoyil pand-nasihatning quruq bayonga aylanib qolishiga yo’l qo’ymaydi va uning estetik ta’sirchanligini oshiradi.

“Hayrat ul-abror”ning matnshunoslik jihatlarini tadqiq qilgan Mahbuba Qarshiyeva esa dostonning turli nashrlari va ilmiy-tanqidiy matnini qiyoslab, asar mazmunini anglashda so’z va baytlarning ishonchli o’qilishi katta ahamiyatga egaligini ta’kidlaydi [9]. Bu holat maqolatlarning didaktik mazmunini tahlil qilishda ham muhim, chunki ayrim tushunchalarning lug’aviy, tasavvufiy yoki tarixiy ma’nosini noto’g’ri talqin qilish Navoiy ilgari surgan axloqiy konsepsiyaning mazmuniga ta’sir qilishi mumkin.

Mavjud tadqiqotlarni umumlashtirish shuni ko’rsatadiki, “Hayrat ul-abror”ning g’oyaviy-badiiy tabiati, komil inson konsepsiyasi, tasavvufiy-irfoniy mazmuni, hikoyatlar poetikasi va ma’rifiy ahamiyatiga doir salmoqli izlanishlar amalga oshirilgan. Biroq asardagi yigirma maqolatni aynan didaktik yo’nalishlar tizimi sifatida tasniflash, ulardagi axloqiy-ma’naviy, ijtimoiy, ma’rifiy, diniy-irfoniy va shaxsiy kamolotga doir yo’nalishlarning o’zaro munosabatini bir butun holda tahlil qilish alohida tadqiqotni talab etadi. Mazkur maqolada ana shu jihatga e’tibor qaratilib, maqolatlarning didaktik mazmuni hamda bu mazmunni ifodalovchi badiiy vositalarning o’zaro uyg’unligi tadqiq qilinadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda kontent-tahlil metodi asosiy metod sifatida qo’llanildi. Ushbu metod Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror” dostonidagi maqolatlarda ifodalangan didaktik g’oyalarni mazmuniy jihatdan tizimlashtirish, ularning ustuvor yo’nalishlarini aniqlash hamda badiiy ifoda shakllari bilan bog’liqligini ochib berishga xizmat qildi.

Tahlil jarayonida doston tarkibidagi maqolatlar tadqiqot materiali sifatida olindi va ularda uchraydigan didaktik mazmun birliklari alohida mezonlar asosida ajratildi. Xususan, axloqiy-ma’naviy tarbiya, ilm-ma’rifat, adolat va ijtimoiy mas’uliyat, qanoat va saxovat, odo-axloq hamda komil inson tarbiyasi bilan bog’liq g’oyalar mazmuniy kategoriyalar sifatida belgilandi. Har bir maqolatdagi yetakchi fikr, pand-nasihat mazmuni, axloqiy tushuncha va unga xizmat qiluvchi badiiy vositalar o’zaro bog’liq holda tahlil qilindi.

Kontent-tahlil jarayonida maqolatlarda takroriy uchraydigan didaktik tushunchalar, ularning semantik mazmuni va muallif pozitsiyasini ifodalash xususiyatlariga e’tibor qaratildi. Shuningdek, maqolat bilan unga ilova qilingan hikoyat o’rtasidagi mazmuniy aloqa ham kuzatilib, nazariy pand-nasihatning badiiy voqea va obrazlar orqali qanday konkretlashtirilishi aniqlandi.

Mazkur metod “Hayrat ul-abror” maqolatlaridagi didaktik yo’nalishlarni alohida-alohida emas, balki yaxlit g’oyaviy-tarbiyaviy tizim sifatida ko’rib chiqish imkonini berdi. Natijada Navoiy ilgari surgan inson kamoloti, axloqiy poklik, ma’rifat, adolat va ezgulik g’oyalarining doston kompozitsiyasidagi o’rni hamda ularning badiiy-didaktik funksiyasi aniqlashtirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror” dostoni maqolatlarini kontent-tahlil asosida o’rganish natijasida asardagi didaktik mazmun bir necha o’zaro bog’liq yo’nalishda namoyon bo’lishi aniqlandi. Dostonidagi pand-nasihatlar alohida axloqiy hukmlar yig’indisi sifatida emas, balki insonning ruhiy kamoloti, jamiyatdagi mas’uliyati, boshqalarga munosabati va ma’rifiy taraqqiyotini birlashtiruvchi yaxlit tarbiyaviy konsepsiya sifatida shakllangan. Har bir maqolatda muayyan axloqiy-falsafiy masala qo’yilib, undan keyin keltirilgan hikoyat orqali shu fikr hayotiy-badiiy dalillanadi.

Kontent-tahlil natijasida maqolatlardagi didaktik mazmunni quyidagi asosiy yo’nalishlarda guruhlash mumkin:

Didaktik yo’nalish	Dostonidagi namunaviy mavzu	Asosiy tushunchalar	Tarbiyaviy mazmun
Ruhiy-ma’naviy tarbiya	Iymon haqidagi birinchi maqolat	iymon, sabr, shukr, hayo	insonning ichki pokligi va ma’naviy

			barqarorligi
Ijtimoiy-axloqiy tarbiya	Sultonlar haqidagi uchinchi maqolat	adolat, xalq manfaati, mas'uliyat	hokimiyatni adolat va xalq manfaatiga xizmat qildirish
Insonparvarlik tarbiyasi	Karam haqidagi beshinchi maqolat	saxovat, ehson, himmat	manfaat kutmasdan yaxshilik qilish
Xulq va muomala madaniyati	Adabga bag'ishlangan maqolat	odob, tavoze', kamtarlik	insonlar bilan to'g'ri munosabat o'rnatish
Shaxsiy iroda tarbiyasi	Qanoat haqidagi maqolat	qanoat, sabr, nafsni tiyish	moddiy manfaatga qaramlikdan xalos bo'lish
Axloqiy ishonchlilik	Rostlik va vafo bilan bog'liq maqolalar	rostgo'ylik, vafo, ahd	shaxsning so'zi va amali birligini ta'minlash
Ma'rifiy tarbiya	Ilm va bilim bilan bog'liq qarashlar	ilm, tafakkur, ma'rifat	jaholatdan uzoqlashish, ongli kamolotga intilish

IYMON — DIDAKTIK TIZIMNING BOSHLANG'ICH MEZONI

Dostonning birinchi maqolati iymon masalasiga bag'ishlangan. Bu holat asardagi didaktik tizimning tasodifiy emas, balki muayyan ma'naviy ierarxiya asosida qurilganini ko'rsatadi. Navoiy insonlikning muhim belgilaridan biri sifatida iymonni ko'rsatadi.

"Kimki jahon ahlida inson erur, Bilki nishoni anga iymon erur."

Mazkur baytda "inson" tushunchasi biologik mavjudlikdan ko'ra kengroq, axloqiy-ma'naviy kategoriya sifatida talqin qilinadi. Navoiy iymonni sabr, shukr va hayo kabi fazilatlar bilan bog'laydi. Shuning uchun birinchi maqolatdagi didaktik yo'nalish insonni, avvalo, ichki jihatdan tarbiyalashga qaratilgan. Ya'ni keyingi maqolatlarda ilgari suriladigan adolat, saxovat yoki qanoat kabi fazilatlarining zamini ruhiy barqarorlikda deb qaraladi.

ADOLAT — SHAXSIY FAZILATDAN IJTIMOY MAS'ULIYATGA

Uchinchi maqolatda sultonlar va davlat boshqaruvi masalasi markazga chiqadi. Bu o'rinda didaktik mazmun individual axloq doirasidan chiqib, jamiyat va boshqaruv tizimiga ko'chadi. Navoiy hukmdorning vazifasini saltanatning tashqi qudratini oshirish bilangina cheklamaydi. Uning nazarida hukmdorning eng asosiy axloqiy mezoni xalq oldidagi mas'uliyat va adolatdir.

Maqolatga bog'langan "Shoh G'oziy" hikoyati aynan shu g'oyani badiiy dalillaydi. Hikoyatda podshoh ham oddiy fuqaro oldidagi haqqoniy talabdan ustun turmasligi ko'rsatiladi. Hukmdorning shaxsiy mavqeyi adolat mezonini bekor qilmaydi. Bu orqali Navoiy adolatning jamiyatdagi barcha qatlamlarga bir xil tatbiq etilishi zarurligini ilgari suradi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, Navoiyning adolat konsepsiyasi ikki qatlamli: birinchi qatlam shaxsning ichki insof va halolligi bilan, ikkinchi qatlam esa uning boshqa odamlar oldidagi ijtimoiy mas'uliyati bilan bog'liq. Shu sababli dostonida adolat faqat hukmdorlarga xos siyosiy talab emas, balki komil insonning umumiy axloqiy mezoni sifatida talqin etiladi.

KARAM VA SAXOVAT — BEG'ARAZ EZGULIK MEZONI

Beshinchi maqolatning asosiy mazmuni karam, ya'ni saxovat va ehson bilan bog'liq. Navoiy saxovatni shunchaki moddiy boylik ulashish tarzida tushunmaydi. Haqiqiy saxovatning qiymati uning beg'arazligida namoyon bo'ladi. Demak, didaktik jihatdan muallif insonni "berish"ga emas, balki manfaat kutmasdan yaxshilik qilishga o'rgatadi.

Ushbu maqolat bilan bog'langan Hotami Toy hikoyati bu fikrni yanada aniqlashtiradi. Sharq adabiy an'anasida Hotami Toy saxovat timsoli sifatida mashhur bo'lsa-da, Navoiy hikoyat mazmunida saxovatni mehnat, qanoat va insoniy qadr bilan ham bog'laydi. Natijada moddiy ehsonning o'zi yetarli emasligi, yaxshilikning ma'naviy asosga ega bo'lishi kerakligi anglashiladi.

Kontent-tahlil nuqtayi nazaridan "karam" tushunchasi "himmat", "ehson", "muruvvat" va "insonparvarlik" semantik birliklari bilan bir maydonni tashkil etadi. Bu esa dostonida saxovatning alohida xususiyat emas, insonning boshqalarga munosabatini belgilovchi barqaror axloqiy sifat sifatida talqin qilinishini ko'rsatadi.

ADAB VA KAMTARLIK – IJTIMOY MUNOSABATLAR MEZONI

"Hayrat ul-abror"ning muhim didaktik yo'nalishlaridan yana biri odob va kamtarlik masalasidir. Navoiy insonning ma'naviy darajasini uning boshqalar bilan munosabati orqali ham belgilaydi. Shu bois adab faqat tashqi muomala qoidasi emas, balki kishining ichki tarbiyasini namoyon qiluvchi axloqiy mezon sifatida qaraladi.

Dostonning odobga bag'ishlangan maqolatida kibr va takabburlik salbiy xususiyat sifatida qarama-qarshi qo'yiladi. Adab va tavoze' esa insonni ulug'laydigan fazilat sifatida talqin qilinadi. Bu yerda Navoiyning didaktik usuli tazod tamoyiliga tayanadi: adab va odobsizlik, tavoze' va takabburlik, kamtarlik va manmanlik qarama-qarshiligi orqali o'quvchi ikki xil xulq modelini qiyoslash imkoniga ega bo'ladi.

QANOAT — NAFS USTIDAN AXLOQIY NAZORAT

Dostonidagi alohida ahamiyatga ega didaktik tushunchalardan biri qanoatdir. Navoiy talqinida qanoat faoliyatsizlik yoki ehtiyojdan voz kechish emas. U insonning cheksiz moddiy istaklarga qaram bo'lib qolmasligi, nafs ustidan nazorat

o'rnatilishi bilan bog'liq ma'naviy sifatdir.

Qanoat konsepti dostonida sabr tushunchasi bilan yaqin aloqada namoyon bo'ladi. Bunday yondashuvda insonning haqiqiy boyligi tashqi mol-dunyosi bilan emas, ehtiyoj va istaklarini boshqara olish qobiliyati bilan o'lchanadi. Demak, ushbu yo'nalishning didaktik vazifasi insonda ichki mustaqillikni shakllantirishdir.

SO'Z ODOBI — INSON MA'NAVİYATINING KO'RSATKICI

Dostondagi didaktik qarashlar faqat xatti-harakat bilan cheklanmay, inson nutqiga ham tatbiq etiladi. Muqaddimaviy boblarining ayrimlarida so'zning inson hayotidagi mavqeyi ulug'lanadi. Navoiy so'zni insonni boshqa mavjudotlardan ajratib turadigan noyob ma'naviy ne'mat sifatida ko'radi.

So'z haqidagi qarashlarda yaxshi va yomon so'zning inson va jamiyatga ta'siri qarama-qarshi qo'yiladi. Demak, nutq odobi ham umumiy axloqiy tarbiyaning tarkibiy qismi hisoblanadi. Mazkur holatdan kelib chiqib, Navoiy didaktikasida fikr, so'z va amal birligi kuzatiladi. Insonning fikri ezgu, so'zi rost va amali xayrli bo'lgandagina axloqiy mukammallik yuzaga keladi.

MAQOLAT VA HIKOYATNING DIDAKTIK BIRLIGI

Tahlil davomida aniqlangan eng muhim natijalardan biri maqolat va hikoyatning o'zaro funksional birligidir. Navoiy dastlab muayyan masalani nazariy-falsafiy darajada yoritadi, keyin shu fikrga mos hikoyat keltiradi. Har bir maqolatning muayyan axloqiy-falsafiy mavzuga bag'ishlanishi va undan so'ng shu mazmunni mustahkamlaydigan ibratli hikoya berilishi dostonning badiiy-didaktik qurilishini belgilaydi.

Masalan, adolat masalasi nazariy tarzda bayon etilgach, "Shoh G'oziy" hikoyati orqali amaliy vaziyatda namoyon bo'ladi; saxovat haqidagi qarashlar esa Hotami Toy bilan bog'liq hikoyat orqali konkretlashtiriladi. Shu sababli hikoyat maqolatga oddiy ilova emas, balki uning didaktik mazmunini o'quvchi ongida mustahkamlovchi badiiy mexanizm vazifasini bajaradi.

TADQIQOT NATIJALARINING UMUMLASHTIRILISHI

O'tkazilgan kontent-tahlil "Hayrat ul-abror" maqolatlaridagi didaktik yo'nalishlarning o'zaro uzviy tizim tashkil qilishini ko'rsatdi. Bu tizimda imon insonning ichki ma'naviy asosini, adolat uning ijtimoiy mas'uliyatini, karam va saxovat boshqalarga insonparvar munosabatini, adab muomala madaniyatini, qanoat esa shaxsning o'z nafi ustidan nazoratini ifodalaydi. Rostlik, vafo, ilm-ma'rifat va so'z odobi singari tushunchalar mazkur tizimni to'ldirib, komil inson modelining yaxlit ko'rinishini shakllantiradi.

Tahlil natijasida yana bir muhim xususiyat aniqlandi: Navoiy didaktikasi taqiqlash yoki buyruq berishdan ko'ra badiiy ishonitirish tamoyiliga asoslanadi. Shoir axloqiy fazilatni avval nazariy tushuntirib, keyin hikoyat, obraz, qiyos va tazod vositasida uning hayotiy qiymatini ko'rsatadi. Natijada "Hayrat ul-abror"dagi maqolatlar oddiy pandnoma doirasidan chiqib, insonning o'zini anglashiga, o'z xulqini baholashiga va ma'naviy kamolotga intilishiga yo'naltirilgan yaxlit badiiy-didaktik tizimni yuzaga keltiradi.

XULOSA

Alisher Navoiyning "Hayrat ul-abror" dostoni maqolatlarini didaktik yo'nalish nuqtayi nazaridan o'rganish asarning axloqiy-ma'rifiy mazmuni yaxlit va izchil tizim asosida shakllanganini ko'rsatadi. Dostonda imon, adolat, saxovat, adab, qanoat, rostgo'ylik, vafo, ilm-ma'rifat hamda insonparvarlik kabi fazilatlar alohida mavzular sifatida yoritilishi bilan birga, komil inson konsepsiyasini shakllantiruvchi o'zaro bog'liq ma'naviy mezonlar sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot davomida qo'llanilgan kontent-tahlil metodi maqolatlarda ilgari surilgan didaktik g'oyalarni mazmuniy jihatdan guruhlash va ularning yetakchi xususiyatlarini aniqlash imkonini berdi. Tahlil natijalariga ko'ra, Navoiy inson tarbiyasini faqat tashqi xulq-atvor me'yorlari bilan cheklamaydi. Shoir uchun insonning ma'naviy kamoloti uning ichki dunyosi, e'tiqodi, nafsini boshqara olishi, jamiyat oldidagi mas'uliyati va boshqa insonlarga munosabati bilan chambarchas bog'liqdir.

Dostondagi maqolat va hikoyatlar o'rtasidagi uzviy bog'liqlik ham asarning didaktik ta'sirchanligini ta'minlovchi muhim badiiy xususiyat ekanligi aniqlandi. Xususan, adolat g'oyasining "Shoh G'oziy" hikoyati orqali, saxovat va himmat tushunchalarining Hotami Toy bilan bog'liq hikoyat orqali badiiy dalillanishi nazariy pand-nasihatning hayotiy misol bilan mustahkamlanishini ko'rsatadi. Shu tariqa Navoiy o'quvchiga tayyor axloqiy hukmni majburan singdirishdan ko'ra, uni voqea va obrazlar orqali mustaqil xulosa chiqarishga yo'naltiradi.

"Hayrat ul-abror"dagi didaktik qarashlarning yana bir muhim jihati shundaki, ularda individual va ijtimoiy tarbiya bir-biridan ajratilmaydi. Iymon, qanoat, adab va rostgo'ylik shaxsning ichki kamolotini belgilasa, adolat, saxovat, muruvvat va ijtimoiy mas'uliyat uning jamiyatdagi faoliyatini tartibga soluvchi mezon sifatida namoyon bo'ladi. Natijada doston maqolatlarida ma'naviy yetuk, o'z xatti-harakatlarini nazorat qila oladigan, boshqalarga yaxshilik qilishga intiladigan va jamiyat manfaatini anglaydigan inson modeli yaratiladi.

Umuman, "Hayrat ul-abror" maqolatlari Sharq mumtoz adabiyotidagi didaktik an'analarni davom ettirish bilan birga, ularni Navoiyning insonparvarlik va komil inson haqidagi qarashlari bilan boyitgan. Asarning tarbiyaviy mazmuni bugungi davr nuqtayi nazaridan ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Undagi adolat, ma'rifat, odob, qanoat, saxovat va ma'naviy mas'uliyatga doir qarashlar yosh avlodga axloqiy fazilatlarini shakllantirish, milliy-ma'naviy qadriyatlarni anglash hamda mumtoz adabiyotning tarbiyaviy imkoniyatlaridan samarali foydalanishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Navoiy A. *Mukammal asarlar to'plami: 20 jildlik*. – 7-jild: *Hayrat ul-abror*. – Toshkent: Fan, 1991. – [Manba](#)
2. Hayitmetov A. *Navoiyxonlik suhbatlari*. – Toshkent, 1993.

3. Hayitmetov A. *Navoiyning ijodiy metodi*. – Toshkent: Fan, 1963.
4. Sirojiddinov Sh., Yusupova D., Davlatov O. *Navoiyshunoslik*. – Toshkent: Tamaddun, 2019. – 520 b. – ISBN 978-9943-5113-6-1. – [Manba](#)
5. Haqqul I. *Zanjirband sher qoshida*. – Toshkent, 1989.
6. Haqqul I. *Navoiyga qaytish*. – Toshkent: Fan, 2007.
7. Haqqul I. *Tasavvuf va she'riyat*. – Toshkent: Adabiyot va san'at, 1991.
8. Muhiddinov M. *Komil inson – adabiyot ideali*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2005.
9. Jumanazarova U. «*Hayrat ul-abror*» dostonidagi hikoyatlarning didaktik tahlili. – Toshkent, 2022. – [Manba](#)
10. Umarov S. A. Alisher Navoiyning «Hayrat ul-abror» dostonining ma'rifiy ahamiyati // *Wire Insights: Journal of Innovation Insights*. – 2024. – [Manba](#)
11. Xolmurodov I. X. o'g'li. Alisher Navoiyning «Hayratu-l-abror» dostonida maqolat va hikoyat o'rtasidagi estetik uyg'unlashuv // *FARS International Journal of Education, Social Science & Humanities*. – 2026. – Vol. 14, No. 6. – [Manba](#)
12. Qarshiyeva M. A. qizi. «Hayrat»dan ortar hayratim... // *Международный журнал «Искусство слова»*. – 2021. – Vol. 4, No. 2. – [Manba](#)